

Бранислав КОВАЧЕВИЋ*

MONUMENTA MONTENEGRINA¹

том I-X, Историјски институт Црне Горе 2001,
приредио и предговор написао Војислав Д. Никчевић

Историјски институт Црне Горе објавио је прву серију врло замашног и амбициозног пројекта, десет томова едиције *Monumenta Montenegroina*. Публиковани томови плод су вишегодишњег истраживачког рада Војислава Д. Никчевића и преводилаца са латинског Ане Кликовац, Милета Богеског и, мањим дијелом, Весне Хорватин, а са старословенског др Светозара Николића. Иако је за настанак овог капиталног корпуса грађе заслужно неколико људи и институција, највеће признање свакако припада приређивачу Војиславу Д. Никчевићу, професору свјетске књижевности и теорије књижевности, који је израстао у пасионираног истраживача и изузетног познаваоца и znalца средњевјековне историје и културе на балканским просторима, а нарочито на тлу Црне Горе. Он је у неколико посљедњих година у иностранству прикупио обиље значајне грађе која се односи на средњевјековну прошлост Црне Горе, њеног ужег и ширег окружења. У едицији коју представљамо Војислав Д. Никчевић је прикупљену грађу приредио, опремио врло солидним предговорима, рјечником, листама и коментарима. Десетотомна едиција - *Monumenta Montenegroina* даје слику прошлости на простору Црне Горе у предсловенском и словенском периоду, од 343. године до краја XIV вијека.

Овом едицијом Црна Гора се сврстава у круг развијених европских држава које су већ објавиле корпуре изворне документарне грађе, неопходне за објективно сагледавање историјских процеса и стварања нација држава на њиховом тлу. У првих шест томова едиције презентирана је до сада нашој науци највећим дијелом непозната грађа, највише

---

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Никшићу.

¹ Ријеч на промоцији едиције *Monumenta Montenegroina*, првих 10 томова, објављених у издању Историјског института Црне Горе 2000-2002. године.

из римских архива и на латинском језику, која је објављена у релевантним а мало доступним корпусима докумената у свијету.

По књигама едиција представља:

Прва књига - *Архиепископија Дукље и Превалијана: Acta metropolitana*. Зборник докумената од 343. до 980. године, у коме је први пут представљена Дукља, са својом црквом - подложницом у Скадру, као једна од најстаријих хришћанских архиепископија и од 387. "метрополис прима", једна од дванаест у хришћанском свијету. Њени митрополити су, почев од првог Басуса, уваженог припадника једне од најстаријих римских конзулских породица и савјетника цара Констанција, до последњег Јована који у рату између самозваног бугарског цара Самуила и краља Далмације Јована Владимира, бјежи у Дубровник 980. године, уважени и поштовани чиновници Византијске империје, умни администратори, али и бранитељи и припадници великих гностичких-јеретичких цркава које су се у тој епохи налазиле на тлу Црне Горе. Два дукљанска архиепископа и примаса, Сенецион и Евандер, директно су судјеловали у стварању канона хришћанства, учествујући на васељенским саборима у Ефезу и Халкидонији, 431. и 451. године, што указује на несвакидашње велики значај Дукље у епохи византијске власти на Балкану.

Друга књига - *Архиепископије Дукља и Превалијана: Scriptores ecclesiastici* доноси дјело једног оа најуважаванијих и најчешће редигованих писаца до епохе позног Средњег вијека, Никите, титуларног епископа Ремезиане (познатог и под именом Свети Ницетас, Ницетас-Никита Аквилејски), који је највећи дио свог вијека провео на просторима под администрацијом Дукљанске архиепископије, борећи се за ширење хришћанства и спровођење *Константинопољских правила вјере*. Овај савременик цара Теодосија и његов ватрени присталица стварао је на размеђу од 395. до 415. године и иза себе је оставио огроман опус који је сачуван у већим и мањим фрагментима, а који је представљен у цјелости. У тому се налази и посланица Андрије, архиепископа Превалитане, из 519. године, јединствено књижевно-историјско свједочење о борби Рима и Константинопоља за вјерску управу над Дукљом, која се претворила у јеретички-монофизитски центар. Ова књига доноси и листе светаца који су у то вријеме слављени у црквама у Дукљи и на Балкану, што на посредан начин освјетљава како је гностичка епоха раног хришћанства наставила да живи и у вјекovima када су гностици и стваралаштво и канон "апостолског периода" осуђивани као јерес.

У Трећој књизи - *Вријеме краљева* налазе се документи од 743. до 1400. године који свједоче о смјењивању неколико јужнословенских и словенско-аварских држава на просторима данашње Црне Горе, које су биле у вазалном односу према Византији. Први документи говоре о утемељењу три јужнословенске краљевине (Захумља, Србије и Травуније), од којих Травунија са пријестоницом у Дукљи и Скадру обухвата простор данашње Црне Горе и сјеверне Албаније. Ову државу наслеђује Краљевство Далмације чији је најзначајнији представник Јован Владимир, који је на превару убијен 1016. године. Послије нестанка Краљевства Далмације појављује се, половином XI вијека, моћно и велико Краљевство Словена, чији владари

Доброслав (Војислав, Предислав), Михаило, Бодин, Михаило Други, Ђорђе и остали обједињавају скоро све балканске Словене у моћну државну заједницу која траје до 1167. године и чије су пријестонице биле у Бару, Скадру, и, по свему судећи, Дубровнику. Након њих на историјску позорницу ступају Немањићи, потомци Десе - византијског комеса Дукље и Захумља. Вукан Немањић је први од владара који 1199. године носи титулу "краљ Далмације и Дукље" и та ће се титула, посљедња у низу краљева који су владали са тла данашње Црне Горе, изгубити за владавине краља и цара Душана. Посљедњи документи везани су за стварање државе Балшића, која једина, након шест вјекова, нема инсигнације моћи краљевине.

Архиепископија Барска је назив **Четврте књиге** у којој се налазе документи од стварања византијске митрополије у Бару, око 900. године за владе цара Лава Мудрог, до стварања, 1062. године, и процвата у наредна три вијека, јединствене архиепископије са "три олтара", под окриљем римског понтифекса, у којој су равноправно исповиједани католичко и православно, али и хришћанство Цркве словенске које није прихватила канон званичне цркве.

Барска архиепископија је била ослонац моћи прво Краљевства Словена, потом Краљевства Далмације и Дукље, и на крају краљевства и царства кога су створили Немањићи. Од 1060. до након 1400. године на њеном трону налазили су се, у краћим или дужим периодима, најповјерљивији људи Рима или највећи европски интелектуалци, књижевници, филозофи и теолози, Французи, Италијани, Њемци, Каталонци, који су просторе некадашње Дукље а тада Горње Далмације и државу Немањића повезали са тадашњим центрима европске моћи, краљевским дворovima Њемачке, Француске, Шпаније, Угарске. У додатку овоме тому налази се избор из докумената о рату између Дубровника и Бара за наслеђе Дукљанског архиепископата, титулу "*примаса*", који је са прекидима трајао од око 1100. до 1300. године. У том рату сва права некадашње "*митрополија прима*" у Дукљи припадала су Бару, који је био једини легитимни наследник ове титуле коју су штитили јужнословенски владари почев од краљева Травуније до краљева Далмације и Дукље.

Цркве - подложнице Барске архиепископије чини **Пета књига** едиције. Архиепископат у Бару имао је право искључиве власти и администрирања на просторима које су заузеле некадашње цркве Дукљанског архиепископата, као и на просторима Мезије (Србије) и Босне. Документи говоре о барској управи над црквеним провинцијама Албаније, Балеације, Будве, Дајне (Дагне), Дриваста, Улциња, Пулата, Сарде и Сапатије, Свача и Скадра, које су се налазиле у саставу свих јужнословенских држава од VIII до XIV вијека.

Шета књига - *Епископи Кошора и епископија и митрополија Рисан* - садржи документа у временском распону од 595. до 1420. године. Котор се као епископско сједиште помиње 451. године под старим називом Росе, на Халкидонском васељенском сабору на коме уз дукљанског митрополита Евандра учествује и епископ Роса, Јулијан. Котор (Росе) већ тада има статус "полиса" што значи да ужива одређене повластице унутар организације византијске државе.

Од IX до XIII вијека, унутар Византије, као њена најснажнија утврђена лука на средњем Јадрану, Котор има статус "слободног града", отвореног за трговину, док је његов супарник Дубровник до XI стољећа искључиво византијска војна лука. Которски епископи, иако именовани од римског понтифекса, прије свега штите традицију свог града који је сједиште неких од најмоћнијих јеретичких организација на југоисточном Медитерану. Котор се у неким раздобљима сукобљава са римским прво-свештеником да би заштитио своје интересе и традиционална права, а из тих сукоба редовно излазио као побједник, али увијек умањене моћи - све док крајем XIV вијека не падне под власт Венеције. Рисан је стара епископија која одржава тијесне везе са патријархатом у Антиохији и чији се епископ Себастијан 595. године ставља на страну монофизита и несторијанаца. У епохи иконокластичних спорова у Византији, Рисан стаје на страну иконокласта и бива проглашен за митрополију - ту ће одлуку, преводећи овај град поново у епископију, поништити константинопољска патријархална канцеларија почетком X вијека.

Седма књига корпуса *Monumenta Montenegro* - *Архиепископ Барски Јован Други: "Историја Монгола"*. Дјело је настало између 1248. и 1250. године а написао га је барски архиепископ Јован Други, први Европљанин који је боравио у "Златној хорди" као изасланик римског понтифекса - носећи папска писма покушао је да склопи савез са Монголима како не би више нападали Угарску, Чешку и Пољску. Овај спис Јована Другог сматра се једним од ремек-дјела средњовјековне историографије и представља незаобилазан историјски извор за проучавање односа које је Европа успостављала са Словенима и народима Далеког истока током прве половине XIII стољећа. На посредан начин овај драгоцјени спис освјетљава зашто је барски архиепископ Јован Други, долазећи на чело цркве у овом граду, у тој мјери заоштрио сукоб са Дубровником око права на наслеђе Дукљанске архиепископије, да би у љето 1252. године био заточен и по свој прилици убијен. Његова прерана смрт ипак је, на одређен начин, прекинула рат Дубровника и Бара, јер је Рим признао Бару сва права на наслеђе некадашњег Дукљанског архиепископата.

Ојера мисцелланеа је назив **Осме књиге** у којој су објављена три списа настала на просторима Барског архиепископата током XIV вијека - два су настала у латинским скрипторијама у Бару а један у скрипторију у Свачу. Први спис представља дјело једног од најзначајнијих позно-средњовјековних латинских пјесника и политичара, титуларног епископа Султаније и Смирне, барског архиепископа Гијома Адама, који је као и архиепископ Јован Други, био једна од најповјерљивијих личности Рима, човек који је обишао Јерменију, Средњи Исток и Етиопију, имајући задатак да сагледа стање у тим регионима како би поднио извјештај на основу кога би се припремио велики војни поход крсташа против муслиманског свијета. Текст "*Како истјерати Сарацене из Својих Земља*" представља колико политичко-програмски спис за припрему крсташког похода, толико до савршенства стилски написан роман-есеј у форми епистоле, у коме барски архиепископ Адам показује не само своју ученост

већ и изванредно познавање ситуације на византијском двору, као и традиције некадашњих византијских земаља које су у том часу већ неумитно биле у власти исламског свијета. Овај спис се сматра стилским ремек-дјелом позносредњовјековне латинске књижевности.

Списи барског анонима "*О Свѣтом Просѣру*" и анонима из Свача "*О Свѣтој Хумилијѣи*" припадају корпусу бројних дјела која су приповиједала о животу светаца - оба имају и велики историјски значај јер указују на који су начин и преко којих високих личности успостављане тијесне везе између средњовјековне Зете и великих европских трговачких центара и градова.

"*Диоѣира Михаила Псела*" (*Девѣѣа књиѣа, ѣрви ѣом*) представља ремек-дјело средњовјековне словенске умјетности превођења. Ријеч је о једином за сада познатом преводу изгубљеног списка једног од највећих византијских филозофа Михаила Псела и као такав достојан атрибута "дјела светске баштине". У овом спису, писаном у дијалогу, у стиху, велики ретор и филозоф излаже своје антрополошко-филозофско-космолошко учење, које се највећим дијелом заснива на постулатима забрањених и проскрибованих раних гностичких трактата. Бранећи право на слободу избора у мишљењу, доводећи у питање основне постулате канонског хришћанства, Псел брани свој став о "свјетској хришћанској култури" која обухвата сва знања, почев од паганске антике до дјела Отаца Цркве. Ово дјело је пресудно утицало на све позније гностичко стваралаштво, а својим је ставовима утицало и на најзначајније Његошево дјело "Луча микрокозма". *Друѣи ѣом Девѣѣе књиѣе "Диоѣира Михаила Псела"* садржи факсимил ћирилског манускрипта из треће четвртине XIV вијека, који се налази у манастиру Света Тројица у Пљевљима.

И да резимирамо. Изузетан значај едиције *Monumenta Montenegrina* је у томе што објелодањује документе, мало познате и непознате, о носиоцима инсигнација моћи, какви су били Дукљански архиепископат и Барска архиепископија. На основу њихових инсигнација моћи и канонских права Дукље као једне од најстаријих европских митрополија, неколико јужнословенских држава у току средњег вијека, стекло је легитимитет владарских знамења. Почев од Краљевства Травуније, преко Краљевства Далмације, Захумља, моћног Краљевства Словена до Краљевства Србије, државе коју су на измаку моћи династије Војислављевића створили Немањићи. Едиција хронолошки прати дешавања у вези са носиоцима моћи, било да је ријеч о владарима, високим црквеним личностима, или епископским сједиштима која су у средњем вијеку учвршћивала, преко идеологије хришћанства, власт одређених династија или свијест о припадности једном од два центра екуменске моћи - Константинопољу или Риму. Публиковање ових значајних извора помоћи ће да се границе постојећих окошталих и скоро канонизованих сазнања, иза којих је мрак незнања и нагађања, помјере и прошире и да се оно што је у историографији о Црној Гори написано критички посматра и валоризује, да се усвојене и скоро аксиоматске истине потврде или оспоре и, што је не мање важно, да се бар донекле смањи простор за манипулисање - и научно и политичко. Стога је едиција значајан допринос не само црногорској

већ и балканским културама уопште, нашој архивистици, познавању писмености и књижевности и, надасве, науци, историји и историографији.

Војислав Д. Никчевић је уз сваки текст, у напоменама, навео његово поријекло и из којег је корпуса преузет. Уз преводе већег броја текстова (сви су дати напореда са латинским оригиналом), публиковани су критички коментари и напомене приређивача латинских корпуса изворне грађе. С техничке и методолошке стране едиција је добро конципирана, јер су њен садржај и структура детерминисани старошћу и карактером докумената и разних списа са којима је приређивач располагао. Опширни и утемељени приређивачеви предговори, иако без научног апарата (у својој ријечи уз едицију приређивач је навео најзначајнију литературу), ауторитативно дају преглед општих прилика у одређеном времену: историјских, политичких, идеолошких, теолошких, друштвених и других.

Нема сумње да је реномирани и неуморни истраживач Војислав Д. Никчевић досадашњим својим радовима дао изузетан допринос култури и науци у Црној Гори, а посебно едицијом *Monumenta Montenegrina*. Овај корпус докумената представља капиталан пројекат и готово је немјерљив његов допринос развоју наших сазнања о минулим епохама. Никчевић је прикупљањем, проучавањем, систематизовањем и приређивањем изворне латинске грађе начинио едицију, зборник докумената и споменик писане културе, која ће бити незаобилазан извор за сва будућа истраживања у историографији, археологији, историји умјетности и књижевности, и другим наукама. Овом едицијом потискује се митска представа о прошлости, о старијој прошлости Црне Горе, базирана на усменој традицији или нагађањима и претпоставкама, и утемељује се начело да се о прошлости може просуђивати најпоузданије на основу писаних свједочења о епохама у којима су настала.